

ספרים

היוצאים לאור

עלידי

חברת מקיצי נרדמים

צילום המהדורה הראשונה

תשס"ו

שנת קמ"ד ליסוד החברה ושנת ע"ג להעברתה לא"י
עם הוספות ותיקונים

ראשי החברה

הוועד הפועל בישראל (ירושלים)

עזרא פליישר

יושב ראש

חיים זלמן דימיטרובסקי

יעקב זוסמן

מרדכי עקיבא פרידמן

יונה פרנקל

שמחה עמנואל

מזכיר כבוד

חברי כבוד

שניאור זלמן ליימן, ניו יורק	שולמית אליצור, ירושלים
חיים סולוביצ'יק, ניו יורק	שמואל אשכנזי, ירושלים
שמואל סירא, פריז	מלאכי בית-אריה, ירושלים
יוסף ינון (פנטון), פריז	זאב בן-חיים, ירושלים
שלמה קלמן רייף, קיימברידג'	חגי בן-שמאי, ירושלים
בנימין ריצ'לר, ירושלים	מאיר בניהו, ירושלים
יהודה רצהבי, תל-אביב	משה גיל, תל-אביב
אברהם שישא הלוי, לונדון	ישראל ייבין, ירושלים
מנחם חיים שמלצר, ניו יורק	

רבי אלעזר מוורמייזא

דרשה לפסח

רבי אלעזר מוורמייזא

דרשה לפסח

ההדיר והוסיף מבוא והערות

שמחה עמנואל

הוצאת מקיצי נרדמים

ירושלים

ספר זה יוצא לאור בסיוע
משרד המדע, התרבות והספורט: מינהל התרבות, האגף לתרבות ואמנות

מהדורה ראשונה: תשס"ו
מהדורה שנייה עם תיקונים והוספות: תשפ"ו

מהדורה מתוקנת זו יוצאת לאור בסיוע הקתדרה לקודיקולוגיה ופלאוגרפיה
על שם לודוויג יסלזון, האוניברסיטה העברית בירושלים

מסת"ב 965-462-007-3

©
כל הזכויות שמורות לחברת מקיצי נרדמים
נדפס בישראל
נדפס בדפוס שלמה נתן בע"מ
Printed in Israel

לעילוי נשמת אבי מורי
הר"ר יונה עמנואל
זכרו לברכה

תוכן העניינים

יא	פתח דבר
	מבוא
1	פתיחה
	שערי שחיטה וטרפות
3	1. שערי טרפות
10	2. ייחודו של כתב יד ניו יורק
13	3. שערי שחיטה
	מעשה רוקח
14	1. הספר הנדפס
16	2. כתבי היד
18	הלכות פסח והלכות נידה
20	פסקי עבודה זרה
26	הלכות איסור והיתר
30	הלכות שבת וטרפות
33	עיבודו של כ"י סיני
35	3. תפוצתו של מעשה רוקח
	הדרשה לפסח
42	1. פתיחה
45	2. הזיקה למעשה רוקח
50	3. עדויות חדשות בדרשה
59	4. כתב היד
62	סיום
67	הדרשה

	נספחים
125	נספח א: ציטוטים מאוטוגרף של ר' אלעזר מוורמייזא
129	נספח ב: מצות מצוירות בכתבי ר' אלעזר מוורמייזא
	מפתחות
137	מפתח הקיצורים הביבליוגרפיים
144	מפתח כתבי היד
147	מפתח המקורות
150	מפתח לכתבי ר' אלעזר מוורמייזא
151	מפתח כללי
153	הוספות ותיקונים

פתח דבר

קהילות שפירא, מגנצא וורמייזא (שו"ם), מרכז התורה העתיק של קהילות אשכנז, העמידו דורות הרבה של תלמידי חכמים, שרשמו דפים מפוארים בתולדות תרבות ישראל. בולטת בהם קבוצת החכמים הגדולה שפעלה שם במפנה המאות השתים עשרה והשלוש עשרה. בתקופה זו יצרו בקהילות שו"ם ר' יהודה בר' קלונימוס משפירא, ר' יהודה בר' קלונימוס ממגנצא, ר' שמואל החסיד ובנו ר' יהודה החסיד, ר' אלעזר מוורמייזא, ר' שמחה משפירא, ועוד רבים אחרים.

שמותיהם של חכמי שו"ם מופיעים פעמים אין ספור בספרות התורנית, אך מיצירתם בתחומי התלמוד וההלכה הגיע לידינו רק מעט מזער. משך מאות שנים לא היו בידינו בדפוס אלא ספר הרוקח של ר' אלעזר מוורמייזא (פאנו רס"ה) וספר ראב"ן (פראג ש"ע) בלבד. גם התנופה הגדולה בההדרת ספרים, שלמן המאה התשע עשרה ועד לימינו אנו, הגדילה רק מעט את המצוי בתחום הזה.

החיבור ההולך לפנינו בא לתקן, ולו במעט, חיסרון זה. מובאת כאן בשלמותה דרשתו של ר' אלעזר מוורמייזא לפסח, ובמבוא נסקרים עוד שניים מחיבוריו של ר' אלעזר מוורמייזא בהלכה שנתגלו בכתבי יד. אני תקווה שגם לחיבורים אלו יימצא גואל שיוציאם לאור.

הספר מבוסס על אוצרותיו של המכון לתצלומי כתבי היד העבריים שבבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. פרק המבוא הוא נוסח מעודכן, ובחלקו גם מורחב, של מאמרי 'חיבוריו ההלכתיים של ר' אלעזר מוורמייזא', שנדפס במאסף תעודה, כרך טז–יז (תשס"א). תודתי למערכת הבמה הזאת על שהתירה לי להכליל את המאמר במסגרת זו. תודתי גם לפרופ' עזרא פליישר שקרא בעיון את הספר כולו וטרח על שיפור צורתו. טוב עין הוא יבורך.

הספר מוקדש לזכר אבי מורי, ר' יונה בן החבר ר' מרדכי עמנואל, שהידר ככל יכולתו במצוות הפסח בימי שלום וכימי רעה. את ליל הסדר של שנת תש"ה עשה אבי במחנה הריכוז ברגן בלזן. בן 19 שנים היה באותה שעה, ובחודשיים שלפני הפסח נפטרו מרעב, ממחלות ומקור ארבעה מבני משפחתו:

אביו, אחיו אלחנן בן ה-22, אחיו שלום בן ה-9, ואחותו הקטנה בתיה בת ה-6. בשנה ההיא, לאחר שחזר מעבודת הפרך היומית, ערך אבי את הסדר ליד אימו הגוססת. יין ומצה לא היו להם; גם חמץ לא היה. רק מרור היה בשפע. בלב. עותק של הגדה נותר בידי אבי מן השנים שלפני כן, וממנו קרא בחפזון את הנוסח באוזני אמו, שספק שמעה ספק לא שמעה את אשר קרא. כשהגיע למילים 'כן ה' אלהינו ואלהי אבותינו יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתנו לשלום, שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך', פרץ בבכי ולא יכול עוד להמשיך. אבי לא האמין שהוא והסוככים אותו עוד יזכו להגיע למועדים ולרגלים אחרים.

כבר בילדותנו סיפר אבי רבות על מוראות השואה, אך את ליל הסדר של שנת תש"ה לא הזכיר מעולם. לא היה בכוחו לדבר על אותו לילה נורא. את מה שסופר לעיל שמענו מפיו לראשונה בערב פסח של שנת תשמ"ה, בדיוק ארבעים שנים לאחר המעשה, בסעודת ברית המילה של אחד מנכדיו. הסעודה נערכה מוקדם בבוקר, לפני סוף זמן אכילת חמץ, ואז סיפר אבי לראשונה את סיפור ליל הסדר של שנת תש"ה. הוסיף אבי ואמר: לו ידעתי אז שעוד אזכה לשבת בירושלים הבנויה, עם אשתי, ילדי ונכדיי, ולשמש סנדק בברית המילה של נכדי, אולי הייתי מצליח לסיים את קריאת ההגדה. יהיו נא דברינו דלהלן נר לנשמתו.

שמחה עמנואל

עם המהדורה השנייה

עשרים שנה חלפו מאז יצא הספר לאור ובמהלכן הצטברו בידי לא מעט הוספות ותיקונים, שמובאים להלן, עמ' 153–167. שילבתי בהן גם הערות ששלחו לי מפעם לפעם תלמידי חכמים שונים, מקרוב ומרחוק, וראש וראשון בהם הוא ידידי הרב יעקב ישראל סטל שעבר בעיון על הספר וזיכני בהערות רבות. השתדלתי להביא דברים בשם אומרם, אך הניסוחים הם שלי. תודתי לד"ר עמוס גאולה ולד"ר שרה כהן על עזרתם הרבה להוצאת המהדורה השנייה.

שמחה עמנואל